

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ

Випуск 9

2012

КИЇВ



ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЇ:
ДОСЛІДНИКИ
ТА НАУКОВІ ЦЕНТРИ

АРХЕОЛОГІЯ І ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Наукова серія з проблем археології та давньої історії

Серія присвячена публікаціям досліджень з археології та давньої історії України. Висвітлюються питання соціально-економічного розвитку та культурних зв'язків населення України у кам'яному та мідно-бронзовому віках, сторінки з історії киммерійців та скифів, матеріальна та духовна культура античних греків у Північному Причорномор'ї, етногенез та рання історія слов'ян, розвиток давньоруських міст і сіл. Видаються нові археологічні матеріали, розвідки з історії археології та архівні джерела.

Для археологів, істориків, краєзнавців, учителів історії, студентів історичних факультетів, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

Серия посвящена публикациям исследований по археологии и древней истории Украины. Освещаются вопросы социально-экономического развития и культурных связей населения Украины в каменном и медно-бронзовом веках, страницы по истории киммерийцев и скифов, материальная и духовная культура античных греков в Северном Причерноморье, этногенез и ранняя история славян, развитие древнерусских городов и сел. Издаются новые археологические материалы, разведки по истории археологии и архивные источники.

Для археологов, историков, краеведов, учителей истории, студентов исторических факультетов, всех, кто интересуется древней историей Украины.

A series is devoted to publications of investigations on archaeology and ancient history of Ukraine. Questions of social and economic development and cultural relations of the population of Ukraine in the Stone and Copper-Bronze Age, pages of Cimmerian and Scythian history, material and spiritual culture of antique Greeks in Northern Black Sea Coast, ethnogenesis and early history of Slavs, development of the Ancient Russian cities and villages are under observing. New archeological records, survey on history of archaeology and archival sources are being published.

This series is intended for archeologists, historians, regional specialists, teachers of history, students of historical departments and for all who is interested in ancient history of Ukraine.

Засновник та видавець
Інститут археології
Національної Академії наук
України

Свідоцтво
про реєстрацію ЗМІ
КВ № 17659-6509Р
від 29.03.2011

Адреса редакції:
Україна, 04210, Київ 210,
просп. Героїв Сталінграда, 12
Тел.: (+380-44) 418-61-02
Факс: (+380-44) 418-33-06
E-mail: korvin@iananu.org.ua

Затверджено до друку
Вченою Радою
Інституту археології
НАН України
18.09.2012, протокол № 7.

Усі матеріали рецензовано

Дизайн обкладинки:
ПАНИКАРСЬКИЙ А. В.
Літературний редактор:
ЧЕРНОВОЛ І. В.

Рисунки:
авторські
Комп'ютерна верстка:
ПАНИКАРСЬКИЙ А. В.

Усі права застережено.
Передрук можливий
зі згоди редакції
та авторів статей

ISSN 2227-4952

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ТОЛОЧКО П. П.
(голова)
академік НАН України

ІВАКІН Г. Ю. (заступник голови)
член-кореспондент НАН України

КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ О. Г.
(відповідальний секретар)
кандидат історичних наук

ЗАЛІЗНЯК Л. Л.
доктор історичних наук

ОТРОЩЕНКО В. В.
доктор історичних наук

СКОРИЙ С. А.
доктор історичних наук

КРИЖИЦЬКИЙ С. Д.
член-кореспондент НАН України

КОЗАК Д. Н.
доктор історичних наук

МОЦЯ О. П.
член-кореспондент НАН України

© Інститут археології НАН України, 2012

Підписано до друку 21.09.2012. Формат 60 × 84^{1/8}.
Гарн. Century Schoolbook. Папір офс. Друк офс. Ум.-друк. арк. 42,1.
Обл.-вид. арк. 43,9. Тираж 300 екз. Зам. № 18.

Друк: ПП «Видавництво «Стародавній Світ»

Свідоцтво про внесення до Держреєстру
суб'єкта видавничої справи
серії ДК № 4035 від 07.04.11

ЗМІСТ

ПРЕДИСЛОВИЕ	7
AD MEMORIAM	
CURRICULUM VITAE	8
АЛЕШО О. Федір Кіндратович Вовк як антрополог	10
НОСІВ Ан. Проф. Хв.К. Вовк — як етнограф	14
СТЕБНИЦЬКИЙ П. До біографії проф. Хв.К. Вовка (Волкова).	17
ЧИКАЛЕНКО Л. Хведір Кіндратович Вовк як передісторик	21
СТАТТІ	
БЕГУНОВА В. В. Из истории археологических исследований на Смядыни в Смоленске	26
БЕССУДНОВ А. А., ЗАХАРОВА Е. Ю. ЛОИИМК – ЛОИА АН СССР и археологическое изучение Верхнего Подонья (по результатам исследований В. П. Левенка)	31
БЕССУДНОВ А. Н. Об эффективности сотрудничества археологов и липецких краеведов (из архивного наследия В. П. Левенка)	35
БІЛАС Н. М. Археологічна освіта у Львівському університеті: здобутки минулого, завдання сьогодення.	38
БІЛАС Н. М., ТИМЕЦЬ І. В., ЦЕЛУЙКО О. П. Сучасний краєзнавчий музей та археологія: шляхи співпраці та взаємодопомоги.	45
БУЙСКИХ С. Б. А. В. Бураков – исследователь Причерноморских древностей Украины.	51
БУЛИК Н. М. Наукове товариство імені Шевченка та археологічні студії на Заході України до Першої світової війни	58
БУРДО Н. Б. Личностный фактор в исследовании проблемы трипольского домостроительства.	68
ВДОВИН А. С., МАКАРОВ Н. П. Николай Константинович Ауэрбах в студенческие годы (1910—1914 гг.)	78
ВІДЕЙКО М. Ю. Організаційний експеримент: Трипільська комісія	84
ЕНЕА S.-C. Romanian prehistoric archaeology, between tradition and innovation	93

КИТОВА Л. Ю.	
Деятельность учеников Ф.К. Волкова в Сибири: 1920-е гг.	103
КЛЮЧЕНОВА І. М.	
Археологічні дослідження на Луганщині 20—30 рр. ХХ ст.	108
КОВАЛЬОВА І. Ф.	
Дніпрогесівська археологічна експедиція 1927—1932 рр.	113
КОЗЛОВСЬКИЙ С. К.	
Польські українці і українські поляки у львівській археології 1905—1945 років.	116
КОЛИБЕНКО О. В.	
Українська спадщина Гната Стеллецького.	123
КОНТА Р. М.	
Федір Вовк та його внесок у розвиток етнології: сучасна вітчизняна історіографія кінця ХХ століття.	131
КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ А. О.	
Становлення археологічного картографування в Україні (XIX — початок ХХ ст.)	135
КУЗЬМИЩЕВ А. Г.	
Археологические исследования Э.Р. фон Штерна: Березань, Тира, Петрены	139
ЛАСІНСЬКА М. Ю.	
Дослідження археологічних пам'яток Нижнього Побужжя науковим загалом Південної України у першій третині ХХ ст.	148
ЛИТВИНЕНКО Р. О.	
Новобудовна археологія в Донбасі: етапи, дослідники, досягнення	155
ЛОЗНИЦЯ Т. В.	
Ходосівський археологічний комплекс як дослідницький осередок	160
ЛЯШКО С. Н.	
Археологическая справочная биографистика как способ научной коммуникации	165
МЕЛЬНИКОВА О. М.	
Археологическая журналистика и институционализация археологии в российской провинции	170
МУЗИЧКО О. Є.	
Одеський осередок археологічної педагогіки наприкінці XIX — 20-х роках ХХ ст.	177
НАУЛКО В. І.	
Епістолярна спадщина Ф.К. Вовка — важливе джерело наукових знань	181
НАУМОВ А. Н., НАУМОВА Т. В.	
Археологическое краеведение в тульском крае в 20—30-е гг. ХХ в.	186
НЕПОМНЯЩИЙ А. А., АКИМЧЕНКОВ В. В.	
Из истории археологических исследований крымских музеев в 20-е гг. ХХ в. . . .	192
НІМЕНКО Н. А.	
Археологічні дослідження на Сумщині у контексті становлення та розвитку Роменського краєзнавчого музею у 20-х роках ХХ ст.	195
ПАЛИЕНКО С. В.	
История археологии в Украине и России: основные тенденции и проблемы	200
ПІЧКУР С. С.	
Археологічна освіта в Києві у другій половині ХІХ — на початку ХХ століття . . .	208
РАДІЄВСЬКА Т. М.	
Археологія у науковому доробку Хведора Вовка, матеріали його досліджень у зібранні Національного музею історії України	213
RICHARD N.	
Volkov in France: Cultural Transfers in Anthropology and Prehistoric Archaeology at the end of the 19th Century	220
САМОЙЛЕНКО Л. Г.	
Создание кафедры археологии и музееведения в Киевском университете	228
СВЯЩЕНКО З. В., СКРИПНИК О. М.	
Археологія у вивченні історії Уманщини	235

СЕГЕДА С. П.	
Антропологічний доробок Ф. Вовка: сучасний погляд	240
СМИРНОВ А. С.	
Письмо князя Долгорукова из Киева (первые посещения Трои российскими подданными)	245
СОКИРСЬКА В. В.	
Внесок Григорія Юхимовича Храбана у розвиток археології України	251
СОХАЦЬКИЙ М. П.	
Готфрид Оссовський — дослідник трипільської культури Тернопільщини	257
СТАВИЦЬКА А. В.	
Київський археологічний інститут як навчально-наукова корпорація	263
СТАНІЦИНА Г. О.	
З історії Наукового архіву Інституту археології НАН України	268
СТАРКОВ В. А.	
Федір Вовк та родина Чикаленків: відносини крізь призму обопільного листування.	277
СТРУКУЛЕНКО А. С.	
Новобудовні археологічні експедиції 70—90-х рр. ХХ ст. та їх внесок у дослідження давньої історії північностепової Наддніпрянщини	282
ТАРАБУКІН О. О.	
Волинський центральний музей — регіональний осередок вивчення археологічної спадщини Східної Волині (1900—1924 рр.).	287
ТЕСЛЕНКО Д. Л.	
Историография археологии: проблема структуры предметного поля	295
ТИХОНОВ И. Л.	
Ф.К. Волков в Санкт-Петербурге	302
ТОЛОЧКО Д. В.	
Ф. К. Вовк та його наукова школа в сучасній українській історіографії	311
УСАЧУК А. Н.	
К истории отечественной археологии: альбом рисунков Н. Е. Макаренко из фондов Донецкого краеведческого музея	315
ЧАУКИН С. Н.	
«Неакадемическая» археология в России 1920—1950-х гг. Раскопки Л.И. Пимакиным городища дьякова типа «Круглица»	325
ЧЕРНОВОЛ И. В.	
История одной командировки: к вопросу о перевозе научного наследия Ф. Вовка в Украину.	331
ШЕСТАКОВ И. А.	
С.А. Локтюшев — исследователь каменного века Среднего Подонцовья (конец 10-х — начало 40-х годов ХХ столетия)	337
ЯНЕНКО А. С.	
Музейная археология советской Украины 1920-х – первой половины 1930-х гг.: этапы развития	343
ЯСНОВСЬКА Л. В.	
Дослідження давньоруських старожитностей Чернігівщини співробітниками Чернігівського державного музею у 20—30-х рр. ХХ ст.	351
НАШІ АВТОРИ	357
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	360

Р.О. Литвиненко

НОВОБУДОВНА АРХЕОЛОГІЯ В ДОНБАСІ: ЕТАПИ, ДОСЛІДНИКИ, ДОСЯГНЕННЯ

Нарис присвячено історії так званої «новобудовної доби» в археології Східної України. Висвітлюються основні віхи цього процесу, оцінюються головні науково-практичні результати.

К л ю ч о в і с л о в а: історія археології, новобудовна експедиція, методика розкопок, підготовка кадрів, Україна, Донбас.

Новобудовні археологічні дослідження на теренах сучасної України своїм корінням сягають ще російсько-імперських часів. Досить згадати такий епізод, як розкопки О.Л. Бертьє-Делагардом 1891—1895 рр. на Карантинній горі античної Феодосії під час будівництва тамтешнього порту [Петрова, 2000, с. 24—26] та інші приклади.

Початок новобудовної археології в Україні радянських часів припадає на великі індустріальні будівництва довоєнного часу, перш за все роботи в зоні Дніпробуду (1927—1932 рр., загальне керівництво Д.І. Яворницького), БоГЕС на Південному Бузі (1930—1932 рр., керівн. Ф.А. Козубовський) тощо [Горішній, та ін. 1987, с. 67; 60 років 1994, с. 5]. Серед цих ранніх новобудовних розкопок виділимо й дослідження М.О. Макаренком ґрунтового нео-енеолітичного могильника і курганів на місті «Азовсталі» та в інших районах Маріуполя (1930—1933 рр.), а також курганів неподалік «Азотного заводу», в околицях м. Сталіне — наразі Донецька (1930) [Макаренко, 1930; Кучугура, 2007; Усачук, 1990]. Але то все були окремі епізоди, хоча подекуди й масштабні.

Власне ж новобудовна доба в Україні припадає на другу половину ХХ ст., коли відбувалися грандіозні за масштабами і почасти не менш шкідливі за екологічними наслідками та історико-культурними втратами роботи по зведенню каскаду дніпровських водосховищ, а також в

зонах спорудження гідромеліоративних систем, рідше — різноманітних комунікацій, кар'єрів і шахт, що охопили переважно південні степові області тодішньої УРСР: Одеську, Миколаївську, Херсонську, Кримську, Запорізьку, Дніпропетровську, Донецьку, Ворошиловградську (нині Луганську), а також прилеглі до них лісостепові райони Харківської, Полтавської, Черкаської, Кіровоградської областей [докладніше див. Горішній та ін., 1987, с. 67—69]. Ця «новобудовна епопея» тривала до початку 1990-х рр. і після розвалу СРСР у більшості регіонів, якщо не зійшла нанівець, то доволі швидко набула епізодичного характеру.

Схід України був охоплений новобудовним бумом від початку 1970-х рр. і тривав понад два десятиріччя. Перші новобудовні експедиції з'явилися на Луганщині (тодішня Ворошиловградська обл.). Перше десятиріччя робіт у цій області цілком пов'язане з дослідженнями експедицій Інституту археології АН УРСР (далі — ІА АН УРСР). У 1971 р. було створено Сіверськодонецьку експедицію, яка проіснувала 11 років (до 1981 р. включно) у різних структурно-кадрових конфігураціях і на чолі з різними начальниками — М.М. Чередниченком (1971—1972), С.Н. Братченком (1973, 1975), М.І. Гладких (1973—1974), І.О. Післарієм (1976—1981)¹.

1. Протягом 1971—1973 рр. ця новобудовна експедиція у наукових публікаціях і тогочасних офіційних документах ІА АН УРСР паралельно називається і Сіверськодонецькою (як варіант — Сіверсько-Донецька) і Ворошиловградською. Втім С.Н. Братченко уточнює, що перша зі згаданих назв відповідає польовому сезону 1971 р., а друга — 1972 р., що відбулося у відповідних шифрах польової документації [Братченко, 2009, с. 137]. Натомість інший учасник тих подій, І.О. Післарій (Й. Пислару), у своїх спогадах подає

Ще одна потужна експедиція ІА АН УРСР — Донецька — працювала на теренах Луганщини під керівництвом С.Н. Братченка протягом 1977—1980 рр. За десятиріччя масштабних розкопок академічних новобудовних експедицій лише на Луганщині, за деякими даними, було розкопано понад півтисячі курганів, а також різною мірою досліджено розкопками декілька поселень, виявлено розвідками чимало пам'яток від палеоліту до середньовіччя [для порівняння див.: Братченко, 1989, с. 27].

Важливим надбанням новобудовної доби, окрім власне величезного масиву накопичених археологічних джерел, слід вважати набутий досвід з методики польових археологічних робіт. Методиці розкопок могил-курганів неабияку увагу приділяв безперечний лідер східноукраїнської новобудовної археології досліджуваного періоду С.Н. Братченко, підходячи до неї не лише відповідально, а й творчо, як справжній митець у своїй справі [Братченко, 1985; Отрощенко, 2011, с. 6]. Серед методичних норм і know how, що їх було впроваджено як систему експедиціями під орудою С.Н. Братченка та І.О. Післарія, можна назвати використання топографічних планів могильників і окремих курганів, повне розкриття курганного насипу, розкопки методом паралельних траншей з використанням бульдозерів і скреперів, фіксація частих стратиграфічних перетинів (зокрема й дзеркальних їхніх розворотів), відстань між якими визначається шириною ножа/ковша землерийних механізмів (2,5—3 м), а по-можливості й проміжних профілів (через 0,5—1,5 м), використання компресорів для розчистки кам'яних підкурганних конструкцій та насосів для дослідження об'єктів на рівні ґрунтових вод, обов'язкова фіксація всіх розкритих об'єктів і речових матеріалів у відповідних масштабах (плани і перетини курганів щонайменше 1:50, поховань — 1:10, з додатковими збільшеними кресленнями деталей насипів/брівок і поховань, для «мікрооб'єктів» останніх — навіть у масштабі 1:1), укладання багаторівневих планів курганів (за кількома стратиграфічними горизонтами) тощо. Нормою і правилом для цих експедицій було максимальне збирання антропологічного, археозоологічного та іншого природно-органічного матеріалу, який, на думку С.Н. Братченка, мав надати результати у майбутній перспективі, зокрема через мікроаналізи решток, а також залученням недоступних на той час даних

дещо відмінну інформацію, відповідно якої передчею експедиції був створений 1970 р. експедиційний загін на чолі з к.і.н. М.М. Чередниченко (дисертацію М.М. Чередниченко захистив 1973 р. — РЛ), постійно діючу ж Сіверсько-Донецьку експедицію було створено 1972 р., а свої дослідження вона розпочала лише 1973 р. [Пыслару, 2010, с. 7]. Здійснена нами перевірка останньої інформації через наукові звіти і накази, що зберігаються в архіві ІА НАНУ, виявила її необ'єктивність у частині хронології та деяких фактів.

аерофотозйомки [Пыслару, 2010, с. 7—8; Литвиненко, 2011, с. 189—190]. Не дивно, що наукові звіти згадуваних східноукраїнських експедицій ІА АН УРСР були одними з найкращих в республіці, і не тільки в ній [див. про це: Бочкарев, 2011, с. 11].

У лавах академічних експедицій пройшли кваліфіковану підготовку, яку слушно і шанобливо називають «польовою школою С.Н. Братченка», чимало молодих археологів, а також студентів, що згодом професійно пов'язали себе з археологією. Серед них назвемо імена таких знаних дослідників, як Ф.Р. Балонов, Я.П. Гершкович, О.Р. Дубовська, К.І. Красильников, В.К. Кульбака, Б.Ю. Міхлін, В.Г. Самойленко, О.М. Смирнов, С.М. Санжаров, А.М. Усачук, М.Л. Швецов тощо [див. про це: Братченко, 1989, с. 27; Литвиненко, 2001, с. 189; Санжаров, 2011, с. 5] Показово, що здобутий досвід ці фахівці пізніше реалізовували у проведений самостійних розкопок і поширювали в археологічному середовищі. Скажімо, «братченківську» методику розкопок курганів і підготовки наукових звітів запровадив у практику новобудовної експедиції Донецького університету С.М. Санжаров, у результаті чого до неї долучився тамтешній науковий колектив, зокрема й автор цих рядків.

Так сталося, що на зламі 1970—80-х рр. внаслідок певних суб'єктивних обставин обидві експедиції ІА АН УРСР — Донецька і Сіверсько-донецька — припинили своє існування. Створена порожнина мала бути терміново заповнена. Спроба зробити це за рахунок експедиції Донецького університету, яка один польовий сезон (1981 р.) вимушена була досліджувати кургани на півдні Ворошиловградської обл., була лише тимчасовим виходом із ситуації, який дозволяв шукати нового виконавця робіт.

Таку роль перебрав на себе колектив новобудовної експедиції Київського держуніверситету, який протягом наступних тринадцяти років (1982—1994) здійснював розкопки курганів на новобудовах Луганщини під загальним керівництвом М.М. Бондаря (1982—1983) та І.С. Піоро (1983—1994). Окрім І.С. Піоро, дослідження провадили також Б.О. Антоненко, Л.Г. Самойленко та М.О. Чмихов. За період робіт експедицією КДУ було розкопано 136 курганів, в яких досліджено 476 поховань різних епох.

У Донецькій обл. новобудовний період починається роботами Донецької експедиції ІА АН УРСР, що працювала тут спочатку під орудою В.М. Даниленка (1974—1975 рр.), а потім О.С. Беляєва (1976). Чималі об'єми новобудовних робіт у Донецькому Приазов'ї зумовили епізодичне залучення до їхнього виконання спеціально створеної Другої Сіверськодонецької експедиції ІА АН УРСР на чолі з С.Н. Братченком (1976), а наступними роками (1977—1978) — окремих загонів очолюваної С.Н. Братченком Донецької експедиції, основний об'єм робіт якої, як зазначалося, припадав на Луганщину, а також

експедиції Київського університету, що досліджувала кургани на трасі спорудження другої черги каналу Дніпро-Донбас (1980—1981).

З огляду на подальше зростання меліоративного будівництва на Донеччині й неможливість розпорошення зусиль київських академічних експедицій, виникла необхідність залучення до цієї справи нового виконавця, функції якого перебрав на себе Донецький держуніверситет. Перша спроба університету долучитися до розкопок у зонах спорудження іригаційних систем у 1976 р. була невдалою, адже розкопки 9 курганів з понад сорока похованнями бронзового віку і середньовіччя залишилися беззвітними [Косиков, 1977]. 1978 р. у Донецькому університеті було створено постійно діючу науково-дослідну групу, яка проводила новобудовні археологічні розкопки до 1992 р. Науковими керівниками цього колективу в різні роки були А.О. Моруженко (1978—1985, 1987—1991), Т.О. Шаповалов (1985—1987), В.О. Посредніков (1990—1996). «Польовими командирами» (начальниками експедицій) виступали О.І. Привалов (1978, 1987), В.О. Посредніков (1979—1981), Н.П. Зарайська (1982—1983), С.М. Санжаров (1984—1986), Д.П. Кравець (1987—1992). У складі групи в різні роки працювали такі археологи, як В.К. Гриб (1978—1982), О.Р. Дубовська (1984), О.В. Євлевський (1983—1996), Р.О. Литвиненко (1986—1992), В.А. Підобід (1984—1988), Т.М. Потьомкіна (1978—1996). За період існування експедиції її співробітниками досліджено до 300 курганів, що містили близько 1100 поховань від пізнього енеоліту до середньовіччя [Косиков, Литвиненко, 1997, с. 16].

Однією з актуальніших і водночас болючіших проблем новобудовної археології України взагалі, та її Донецько-Луганської частини зокрема, була і залишається справа публікації здобутих важкою фізичною та інтелектуальною працею джерел. Публікувати матеріали паралельно з проведенням охоронних робіт марно було й сподіватися — бракувало часу і самих можливостей на такі видання. Втім, окремі, як правило випадкові й несистемні, приклади мали місце. Серед них можна назвати збірки, що видавали окремі матеріали, здобуті експедиціями ІА АН УРСР [Вильнянские курганы, 1977; Древности Поингуля, 1977; Курганы юга Днепропетровщины, 1977; Археологические памятники, 1980; Курганы степного Крыма, 1984; Древнейшие скотоводы, 1987; Новые памятники ямной, 1988]. Але то були краплі в морі накопаного матеріалу. Позитивним винятком з цього правила можна вважати єдину на той час серійну збірку, яку за ініціативою і безпосереднім керівництвом та участю І.Ф. Ковальнової від 1977 р. видавали, і продовжують видавати, археологи Дніпропетровського університету. Східноукраїнська ж новобудовна археологія тривалий час майже не публікувала накопичені нею матеріали, якщо не брати до уваги поодинокі статті 1980-х рр.

Своєрідним проривом у цьому сенсі можна вважати започаткування 1992 р. колективом новобудовної експедиції Донецького університету серійного видання «Донецький археологічний збірник» (ред. В.О. Посредніков, П.В. Добров, Р.О. Литвиненко) [Донецкий археологический, 1992—2011], за двадцятиріччя існування якого побачили світ 15 випусків. Майже одночасно почав виходити також серійний «Археологический альманах» Донецького обласного краєзнавчого музею (ред. О.В. Колісник), окремі випуски якого містили матеріали новобудовних розкопок [Археологический альманах 1994; 1998; 2001; 2004; 2011]. Поза сумнівом, видатною подією останнього десятиліття стало започаткування ініційованого колективом наукової археологічної лабораторії «Спадщина» Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля наукової збірки «Матеріали та дослідження з археології Східної України» (ред. С.М. Санжаров), 11 чисел якої вийшло до сьогодні [Матеріали та дослідження, 2003—2011]. У згаданих, а також інших виданнях протягом двох останніх десятиріч вдалося опублікувати чимало курганних матеріалів, здобутих академічними, вишівськими та музейними новобудовними експедиціями у 1970-х — поч. 1990-х рр., які, проте, складають не більше четвертини-третьої здобутого.

На особливу увагу заслуговують також власне наукові відкриття великих новобудовних експедицій у Східній Україні. Наразі, без спеціальних ретельних підрахунків доволі непросто назвати як загальну кількість здобутих багаторічними розкопками курганів джерел, так і розподіл їх за окремими археологічними культурами. Проте ми спробуємо узагальнити й оцінити деякі з цих показників. Так, за нашими даними, в межах Донецької та Луганської областей лише за згадуваний період у зоні новобудов досліджено близько 50 поховань енеолітичного часу, понад 250 поховань ямної культури, до 1400 поховань катакомбної культури, понад 300 поховань бабинської культури і понад 1200 поховань зрубної культури. До них слід додати певну кількість комплексів раннього залізного віку (кіммерійських, скіфських, сарматських — кілька десятків загалом) і особливо середньовіччя. Таким чином, завдяки розкопкам великих новобудовних експедицій протягом 1970—80-х рр. лише корпус поховальних пам'яток енеоліту — бронзового віку поповнився на 3200 захоронень.

До найбільш значущих наукових результатів і наслідків цих досліджень слід також віднести: а) відкриття і дослідження нечисленних на півдні Східної Європи енеолітичних курганних і курганно-грунтових могильників, які наразі складають східну — північно-східну периферію степової надчорноморської зони [Rassamakin, 2004]; б) накопичення величезного масиву пам'яток катакомбної області, дослідження яких дозволило розробити їхню надійну періодизацію, локально-культурну

диференціацію, подати характеристику і оцінку окремих локальних/хронологічних катакомбних угруповань, визначити їхні ареали тощо [Братченко, 2001; Смирнов, 1996; Санжаров, 2001; 2010; та ін.]; в) визначення поховального обряду бабинської культури (багатоваликової кераміки — КБК) [Писларий, 1975; 1982], що стимулювало відкриття відповідних пам'яток в інших регіонах; г) виявлення в басейні Сіверського Дінця масиву пізньоабашевських (доно-волзьких) і абашевсько-зрубних (покровських) поховань [Гершкович, 1982; Литвиненко, 1985], які відповідали раніше відкритим місцевим поселенським пам'яткам, що стимулювало розробки нових концептуальних підходів щодо зрубної культурогенези [Литвиненко, 1994; Отрощенко, 2002; та ін.].

Одним із цікавих і по-своєму показових аспектів діяльності новобудовних експедицій в Донбасі є самореалізованість вихованих ними наукових кадрів, а також введення в науковий обіг здобутих матеріалів через дисертаційні дослідження. Красномовними показниками в даному сенсі, оцінку яких ми покладаємо на читача, можуть слугувати наступні дані: з приблизно 40 штатних співробітників, що пройшли польовий та науковий вишкіл згадуваних вище академічних і вишівських експедицій у Донбасі, 3 захистили докторські (з них 1 — зі суміжної тематики праісторії), а 10 — кандидатські дисертації з археології, хоча й не всі з них з «курманної» проблематики. Накопичений же в цьому регіоні протягом новобудовної доби фонд джерел став фундаментом для написання двох докторських дисертацій (одна з катакомбної, друга — з бабинської проблематики) і 8 кандидатських (2 з катакомбної проблематики, 2 — з бабинської, 2 — зі зрубної, 1 — з середньовічної, 1 — з антропології) [Гераськова, 1983; Писларий, 1983; Pâslaru, 2006; Шепель, 1985; Смирнов, 1987; Санжаров, 1991; 2007; Литвиненко, 1994; 2009; Цимиданов, 1997].

Підсумовуючи висвітлення окремих аспектів історії «новобудовної археології» на сході України, відзначимо, що цей, певною мірою легендарний період вітчизняної науки, відзначився небаченими масштабами розкопок курманних могильників, накопиченням величезного фонду джерел, підготовкою висококваліфікованих кадрів археологів-польовиків, створенням надійних підвалин і умов для успішних дослідів за різними напрямками археології та праісторії від палеометалевої доби до розвиненого середньовіччя, які, судячи з нинішнього стану української археології, є ще далеко невичерпаніми. Відтак для сучасних і прийдешніх поколінь науковців зберігається величезна дослідницька перспектива.

Археологические памятники Поингуля. — К., 1980. — 175 с.
Археологический альманах. — Донецк, 1992.
Вып. 2. — Донецк, 1993.
Вып. 7. — Донецк, 1998.

Вып. 10. — Донецк, 2001.
Вып. 14. — Донецк, 2004.
Вып. 25. — Донецк, 2011.
Бочкарев В.С. Памяти Станислава Никифоровича Братченко / С.В. Бочкарев // Материали та дослідження з археології Східної України. — № 11. — Луганськ, 2011. — С. 10—15.
Братченко С.Н. Некоторые итоги и проблемы исследования курганов / С.Н. Братченко // Археологические исследования в зонах мелиорации: итоги и перспективы их интенсификации. — Л., 1985. — С. 74—75.
Братченко С.Н. Катакомбные культуры Северского Донца и Северо-Восточного Приазовья / С.Н. Братченко // Проблемы охраны и исследования памятников археологии в Донбассе. — Донецк, 1989. — С. 27—29.
Братченко С.Н. Донецька катакомбна культура раннього етапу: у 2 ч. / С.Н. Братченко. — Луганськ, 2001. — Ч. 1. — 76 с.; Ч. 2. — 124 с.
Братченко С.Н. Миколаївські могили-кургани в низині р. Луганка / С.Н. Братченко // Материали та дослідження з археології Східної України (МДА-СУ). — № 9. — Луганськ, 2009. — С. 137—197.
Вильнянские курганы в Днепро-Днепровском Надпорожье. — К., 1977.
Гераськова Л.С. Средневековая каменная скульптура кочевников степей Восточной Европы: автореф. дис. ... канд. ист. наук / Л.С. Гераськова. — К., 1983.
Гершкович Я.П. Культурно-хронологические группы погребений эпохи средней — поздней бронзы кургана у с. Пришиб / Я.П. Гершкович // Материали по хронологии археологических памятников Украины. — К., 1982. — С. 71—80.
Горішній П.А. Дослідження на новобудовах України / П.А. Горішній, В.В. Отрощенко, О.Г. Шапошнікова // Археологія. — 1987. — Вип. 57. — С. 67—74.
Донецкий археологический сборник (Донецкий археологический сборник) / Дон. нац. ун-т; ред. Р.О. Литвиненко. — Донецк, 1992—2011. — №№ 1—15.
Древнейшие скотоводы юга Украины. — К., 1987. — 195 с.
Древности Поингуля. — К., 1977. — 147 с.
Косиков В.А. Исследования курганов на территории Донецкой области / В.А. Косиков // Археологические открытия 1976 г. — М., 1977. — С. 310—311.
Косиков В.А. Археология в Донецком университете / В.А. Косиков, Р.А. Литвиненко // Археология Восточноевропейской лесостепи. — Вып. 10: Пятьдесят полевых сезонов археологов Воронежского университета. — Воронеж, 1997. — С. 14—19.
Курганы юга Днепропетровщины. — К., 1977. — 152 с.
Курганы степного Крыма. — К., 1984. — 116 с.
Кучугура Л.І. Дослідження видатного українського археолога М.О. Макаренка в м. Маріуполь у 1930—1933 роках / Л.І. Кучугура // Праці науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. — Вип. 2. — К., 2007. — С. 71—86.
Литвиненко Р.О. Зрубна культура басейну Сіверського Дінця (за матеріалами поховальних пам'яток): автореф. дис. ... канд. ист. наук / Р.О. Литвиненко. — К., 1994. — 21 с.
Литвиненко Р.А. Памятники покровского типа на Северском Донце / Р.А. Литвиненко // Археологические вести. — СПб., 1995. — № 4. — С. 73—82.
Литвиненко Р.О. Культурне коло Бабині (за матеріалами поховальних пам'яток): автореф. дис. ... д-ра ист. наук / Р.О. Литвиненко. — К., 2009. — 32 с.
Литвиненко Р.О. «Курманна» археологія в житті та студіях Станіслава Никифоровича Братченка (світлої пам'яті видатного вченого) / Р.О. Литвиненко //

Донецький археологічний збірник. — № 15. — Донецьк, 2011. — С. 188—200.

Макаренко М. Маріупільський могильник / М. Макаренко. — К., 1933. — 150 с.

Матеріали та дослідження з археології Східної України. — Луганськ, 2003—2011. — № 1—11.

Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. — К., 1988. — 142 с.

Отрощенко В.В. Історія племен зрубної спільності: автореф. дис. ... д-ра іст. наук / В.В. Отрощенко. — К., 2002. — 33 с.

Петрова Э.Б. Античная Феодосия: История и культура / Э.Б. Петрова. — Симферополь, 2000. — 263 с.

Писларий И.А. О двух культурно-хронологических группах погребений о срубках бассейна Северского Донца / И.А. Писларий // Новейшие открытия советских археологов: В 3-х ч. — К., 1975. — Ч. 1. — С. 89—91.

Писларий И.А. О методе проверки однородности массива археологических памятников / И.А. Писларий // Новые методы археологических исследований. — К., 1982. — С. 169—193.

Писларий И.А. Культура многоваликовой керамики Восточной Украины: автореф. дис. ... канд. ист. наук / И.А. Писларий. — М., 1983. — 22 с.

Пыслару И. В.Г. Самойленко и его роль в исследованиях Северо-Донецкой экспедиции ИА АН УССР / И. Пыслару // Проблемы охраны и изучения памятников археологии степной зоны Восточной Европы. — Луганск, 2010. — С. 7—10.

Санжаров С.Н. Катакомбные культуры Северо-Восточного Приазовья / С.Н. Санжаров. — Луганск, 2001. — 171 с.

Санжаров С.Н. Катакомбная культура на территории Северо-Восточного Приазовья: автореф. дис. ... канд. ист. наук / С.Н. Санжаров. — К., 1991. — 18 с.

Санжаров С.М. Східна Україна на рубежі середньої — пізньої бронзи: автореф. дис. ... доктора іст. наук / С.М. Санжаров. — К., 2007. — 33 с.

Санжаров С.Н. Восточная Украина на рубеже эпох средней — поздней бронзы / С.М. Санжаров — Луганск, 2010. — 488 с.

Санжаров С.М. Пам'яті Станіслава Никифоровича Братченка / С.М. Санжаров // Матеріали та дослідження з археології Східної України. — № 11. — Луганськ, 2011. — С. 4—6.

Смирнов А.М. Катакомбные культуры Северского Донца: автореф. дис. ... канд. ист. наук / А.М. Смирнов. — Л., 1987. — 24 с.

Смирнов А.М. Курганы и катакомбы эпохи бронзы на Северском Донце / А.М. Смирнов. — М., 1996. — 182 с.

Циміданов В.В. Соціальний розвиток населення зрубної культурно-історичної спільноти (за матеріалами поховальних пам'яток Східної України): автореф. дис. ... канд. іст. наук / В.В. Циміданов. — К., 1997. — 22 с.

Шепель Е.А. Население бассейна Северского Донца в эпоху энеолита-бронзы по антропологическим данным: автореф. дис. ... канд. ист. наук / Е.А. Шепель. — К., 1985. — 18 с.

60 років Інституту археології НАН України. — К., 1994. — 139 с.

Усачук А.Н. Н.Е. Макаренко: срубные материалы / А.Н. Усачук // Проблемы исследования памятников археологии Северского Донца. — Луганск, 1990. — С. 114—117.

Pâslaru I. Cultura Delacău-Babino / I. Pâslaru. — Mangalia, 2006. — 278 p.

Rassamakin Y.Ja. Die nordpontische Steppe in der Kupferzeit. Grdber aus der Mitte des 5. Jts. bis Ende des 4. Jts. v. Chr. / Y.Ja. Rassamakin // Archdologie in Eurasien. — Bd. 17. — Mainz, 2004. — Т. I. — X, 234 S., 137 Abb.; Т. II. — VIII, 278 S., 546 Taf.

Р. А. Литвиненко

НОВОСТРОЕЧНАЯ АРХЕОЛОГИЯ В ДОНБАССЕ: ЭТАПЫ, ИССЛЕДОВАТЕЛИ, ДОСТИЖЕНИЯ

Очерк посвящен истории так называемой «новостроечной эпохи» в археологии Восточной Украины, которая охватывала 1970-е — начало 1990-х гг. Освещаются основные вехи этого процесса, задействованные в нем академические и вузовские экспедиции, оцениваются главные научно-практические результаты и последствия этой археологической эпопеи. Отмечается, что этот период отечественной науки отмечен масштабными исследованиями, накоплением огромного фонда источников, подготовкой высококвалифицированных кадров археологов-полеводов, созданием базы и условий для успешных исследований по различным направлениям археологии и преистории.

R. Litvinenko

SAVING ARCHAEOLOGY IN THE DONBAS: STAGES, RESEARCHERS, ACHIEVEMENT

The paper is devoted to history of «an epoch of new buildings» in archeology of Eastern Ukraine. It covers 1970th — the beginning of 1990th. The basic marks of this process along with academic and high school expeditions are covered. This period is marked by large-scale research national-level, training of highly qualified archaeologists, database creation and the conditions for successful research in various fields of archeology

НАШІ АВТОРИ

- ЕНЕА Sergiu-Constantin — Dr./PhD, Professor of High School Ion Neculce, Târgu Frumos, Romania.
- RICHARD Nathalie — Doctor, Professor of modern history, History Department, LUNAM université, Université du Maine, Le Mans, France.
- АКИМЧЕНКОВ Віктор Володимирович — аспірант Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.
- БЕГУНОВА Вікторія Вікторівна — старший лаборант Смоленської експедиції Інституту археології Російської академії наук.
- БЕССУДНОВ Олександр Миколайович — к.і.н., доцент, декан історичного факультету Липецького державного педагогічного університету.
- БЕССУДНОВ Олександр Олександрович — к.і.н., молодший співробітник відділу палеоліту Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук.
- БІЛАС Наталія Миколаївна — к.і.н., доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету ім. І. Франка.
- БУЙСЬКИХ Сергій Борисович — к.і.н., старший науковий співробітник Інституту археології НАН України.
- БУЛИК Наталія Михайлівна — к.і.н., в.о. завідувача Археологічного музею Відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- БУРДО Наталія Борисівна — к.і.н., старший науковий співробітник Інституту археології НАН України.
- ВДОВІН Олександр Сергійович — к.і.н., доцент Красноярського державного педагогічного університету ім. В.П. Астаф'єва.
- ВІДЕЙКО Михайло Юрійович — к.і.н., старший науковий співробітник Інституту археології НАН України.
- ЗАХАРОВА Олена Юріївна — к.і.н., доцент кафедри археології та історії давнього світу Воронежського державного університету.
- КІТОВА Людмила Юріївна — д.і.н., доцент Кемеровського державного університету.
- КЛЮЧНЄВА Ірина Миколаївна — заступник директора з наукової роботи Луганського обласного краєзнавчого музею.
- КОВАЛЬОВА Ірина Федорівна — д.і.н., професор Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.
- КОЛЕСНИКОВА Вікторія Анатоліївна — к.і.н., завідувача Науковою бібліотекою Інституту археології НАН України.

- КОЛИБЕНКО Олександр Володимирович — к.і.н., старший науковий співробітник Інституту археології НАН України.
- КОНТА Ростислав Михайлович — к.і.н., доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Т. Шевченка.
- КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ Антон Олексійович — громадський діяч, видавець, м. Київ.
- КУЗЬМИЩЕВ Олександр Геннадійович — лаборант 1-ї категорії Інституту археології НАН України.
- ЛАСІНСЬКА Маріанна Юрївна — к.і.н., доцент кафедри археології, давньої та середньовічної історії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.
- ЛИТВИНЕНКО Роман Олександрович — д.і.н., професор кафедри всесвітньої історії Донецького національного університету.
- ЛОЗНИЦЯ Тетяна Вікторівна — лаборант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- ЛЯШКО Світлана Миколаївна — к.і.н., провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.
- МЕЛЬНИКОВА Ольга Михайлівна — д.і.н., доцент, завідувача кафедрою історії Удмуртії Удмуртського державного університету (м. Іжевськ).
- МУЗИЧКО Олександр Євгенович — к.і.н., доцент кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.
- НАУЛКО Всеволод Іванович — член-кореспондент НАН України, професор, головний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.
- НАУМОВА Тетяна Володимирівна — хранитель відділу фондів ФДБУК «Військово-історичний і природний музей-заповідник «Куликово поле».
- НАУМОВ Андрій Миколайович — к.і.н., замісник директора по науковій роботі ФДБУК «Військово-історичний і природний музей-заповідник «Куликово поле».
- НЕПОМНЯЩИЙ Андрій Анатолійович — д.і.н., професор Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.
- НІМЕНКО Наталія Анатоліївна — старший науковий співробітник Науково-дослідного центру історичного краєзнавства Сумського державного університету.
- ПАЛІЄНКО Сергій Володимирович — к.і.н., завідувач науково-дослідною лабораторією Київського університету туризму, економіки і права.
- ПІЧКУР Світлана Сергіївна — аспірантка Інституту археології НАН України.
- РАДІЄВСЬКА Тетяна Миколаївна — старший науковий співробітник Національного музею історії України.
- САМОЙЛЕНКО Любов Григорівна — завідувача Археологічним музеєм Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- СВЯЩЕНКО Зінаїда Василівна — к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини.
- СЕГЕДА Сергій Петрович — д.і.н., професор кафедри етнології та культурної антропології Щецінського університету.
- СКРИПНИК Олена Миколаївна — викладач кафедри всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини.
- СМІРНОВ Олександр Сергійович — к.і.н., провідний науковий співробітник Інституту археології Російської академії наук.
- СОКИРСЬКА Влада Володимирівна — к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини.
- СОХАЦЬКИЙ Михайло Петрович — директор Борщівського обласного краєзнавчого музею.
- СТАВИЦЬКА Анастасія Володимирівна — аспірантка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди».
- СТАНІЦИНА Галина Олександрівна — завідувача Науковим архівом Інституту археології НАН України.

- СТАРКОВ Валерій Андрійович — к.і.н., доцент, провідний науковий співробітник відділу пам'яток духовної культури Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.
- КОЗЛОВСЬКИЙ Стефан Кароль (Stefan Karol Kozłowski) — Profesor Uniwersytetu Warszawskiego.
- СТРУКУЛЕНКО Анастасія Степанівна — к.і.н., викладач Дніпропетровського коледжу ракетно-космічного машинобудування Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.
- ТАРАБУКІН Олександр Олександрович — старший науковий працівник відділу досліджень, обліку і паспортизації об'єктів культурної спадщини Житомирського обласного краєзнавчого музею.
- ТЕСЛЕНКО Дмитро Леонідович — к.і.н., доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара.
- ТИМЕЦЬ Ігор Васильович — директор Історико-краєзнавчого музею м. Винники.
- ТІХОНОВ Ігор Львович — к.і.н., доцент кафедри археології історичного факультету Санкт-Петербурзького державного університету, директор Музею історії університету.
- ТОЛОЧКО Денис Володимирович — к.і.н., науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.
- УСАЧУК Анатолій Миколайович — к.і.н., старший науковий співробітник відділу археології Донецького обласного краєзнавчого музею.
- ЦЕЛУЙКО Олександр Петрович — к.і.н., доцент кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету ім. І. Франка.
- ЧАУКІН Сергій Миколайович — аспірант Інституту археології Російської академії наук.
- ЧЕРНОВОЛ Ірина Володимирівна — провідний бібліограф Наукової бібліотеки Інституту археології НАН України.
- ШЕСТАКОВ Ігор Олексійович — завідувач відділом археології Луганського обласного краєзнавчого музею.
- ЯНЕНКО Анна Сергіївна — аспірантка кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Т. Шевченка, провідний бібліотекар Наукової бібліотеки Інституту археології НАН України.
- ЯСНОВСЬКА Людмила Василівна — к.і.н., доцент Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АВПРИ	— Архив внешней политики Российской империи Министерства иностранных дел РФ
АДЛУ	— Археологічні дослідження Львівського університету
АИЗ	— Археологические известия и заметки
АК	— археологічна культура
АНТ	— Вісник археології, мистецтва, культурної антропології
АО	— Археологические открытия
АП	— Археологічні пам'ятки УРСР
АС	— Археологический съезд
БИ	— Боспорские исследования
ВАН УССР	— Вісник Академії наук УССР
ВГУ	— Воронежский государственный университет
ВОКК	— Вісник Одеської комісії краєзнавства
ВУАК	— Всеукраїнський археологічний комітет
ВУАК	— Всеукраїнська археологічна комісія
ВУАН	— Всеукраїнська Академія наук
ГАИМК	— Государственная академия истории материальной культуры
ГАНО	— Государственный архив Новосибирской области
ГАТО	— Государственный архив Томской области
ГАТО	— Государственный архив Тульской области
ГИМ	— Государственный Исторический музей
ДДУ	— Дніпропетровський державний університет
ДОКМ	— Донецкий областной краеведческий музей
ЕТЦ	— Енциклопедія трипільської цивілізації
ЖМНП	— Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД	— Записки Одесского общества истории и древностей, Одесса
ИААСП	— Исследования по античной археологии Северного Причерноморья
ИАК	— Известия Императорской археологической комиссии
ИГС	— История городов и сел УССР
ИИМК	— Институт истории материальной культуры
ИА АН УРСР	— Інститут археології Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
ІНО	— Інститут народної освіти
КАМ	— Культура античного мира

КБК	— культура багатопружкової кераміки
КЗ ВУАК	— Коротке звітлення Всеукраїнського археологічного комітету
КСИА АН УССР	— Краткие сообщения Института археологии АН УССР
КСИИМК	— Краткие сообщения Института истории материальной культуры
МАР	— Материалы по Археологии России
МБ(Н)ААЭ	— Материалы Березанской (Нижнебугской) античной археологической экспедиции
МДАПВ	— Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, Львів
МИА	— Материалы и исследования по археологии СССР
НА ГУК ТО ТОИАЛИМ	— Научный архив Государственного учреждения культуры Тульской области «Тульский областной историко-архитектурный и литературный музей»
НА ИИМК РАН	— Научный архив Института истории материальной культуры РАН
НА ИА НАН України	— Научный архив Института археологии Национальной академии наук Украины
НА ІА НАН України	— Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України
НаУКМА	— Національний університет «Києво-Могилянська академія»
НТШ	— Наукове товариство ім. Т. Шевченка
ОАК	— Отчёт Императорской Археологической комиссии
ОПИ ГИМ	— Отдел письменных источников Государственного Исторического музея
ПИО	— Проблемы исследования Ольвии
ПКМ	— Полтавський краєзнавчий музей
РА ИИМК	— Рукописный архив Института истории материальной культуры
РГАДА	— Российский государственный архив древних актов
РГАЛИ	— Российский государственный архив литературы и искусства
РГИА	— Российский государственный исторический архив
РЕІУ	— Радянська енциклопедія історії України
РНК	— Рада народних комісарів
СИМК	— Секция истории материальной культуры
ТБК	— Тульское бюро краеведения
ТГУАК	— Тульская губернская ученая архивная комиссия
ТКМ	— Тульский краеведческий музей
ТОЗ	— Тульский оружейный завод
ТХИМ	— Тульский художественно-исторический музей
УІЖ	— Український історичний журнал, Київ
УСЭ	— Украинская Советская энциклопедия
ХКААМ	— Художественная культура и археология античного мира
Хсб	— Херсонесский сборник
ЦДАВО України	— Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
ЦДІАУЛ	— Центральний державний історичний архів України у Львові
ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki
PAN, PAU, KSG	— Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, korespondencja sekretarza generalnego
ZWAK	— Zbór wiadomosci do Antropologii Krajowej
WA	— Wiadomosci archeologiczne

